

SÖZLÜ ANLATILARIN SÜREKLİLİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER⁺

Thoughts on the Continuity of Oral Narrations

Şeref BOYRAZ

Özet

Anlatmak, insanlar için hem önemli bir ihtiyaç hem de bazı hayâtî ihtiyaçların karşılanabilmesi için vazgeçilmez bir araçtır. Bu önemli ihtiyaç ve araç, basit şekillerde yapılabileceği gibi estetik kaygılarla birleşince dans, müzik, resim, heykel, bale ve edebiyat gibi anlatım biçimleriyle de kendini gösterebilmektedir. Çeşitli fonksiyonları yerine getirdiği için anlatıma gösterilen ilgi, anlatımın önemini ve onun süreklilik katsayısını artırmaktadır. Anlatımda, kolay ve işlek olması dolayısıyla en çok kullanılan yol, sözlü olandır. İşte bütün bu etkenler, sözlü anlatım türlerinin sürekli var olmasını sağlamaktadır. Ancak bu var oluş, statik bir tarzda değil, dinamik bir yapıdadır. Çünkü her kültürel ortam ya da medeniyet seviyesi bir öncekinden yapı ve motif gibi kimi unsurları ödünçleyerek kendi şartlarına uygun anlatısını ortaya koymaktadır. Mit, efsane, masal, destan, menkabe, halk hikâyesi, memorat, fıkra gibi Türk sözlü anlatım türleri de tarih içerisinde, geçirdiğimiz kültürel aşamalara paralel olarak teker teker ortaya çıkmışlardır. Farklı şart ve zamanların ürünü olan bu türler birbirleriyle tamamen ilgisiz, birbirlerinden tamamen bağımsız değildir. Çünkü bunlar, kendilerinden öncekilerin mirası üzerinde yükselmektedirler ki bu da sözlü anlatılar kültüründe sürekliliğin oluşmasını sağlamaktadır. Türk sözlü anlatıları günümüzde varlığını yeni şartlara adapte olmuş bir biçimde hem geleneksel çevre ve tarzlarda hem de daha yaygın ve etkili bir araç olan sinema ve televizyonlarda sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: sözlü anlatı, süreklilik, geleneğin ekolojisi

Abstract

Narration is both an important necessity and an indispensable tool for meeting the vital needs of human beings. Although this need and tool may be reflected simply, they may also be seen with dance, music, painting, sculpture, ballet, and literature when combined with aesthetic concerns. Since it functions in different ways, the concern for oral narration increases the importance and the efficiency of narration. Because of its being easy and functional, oral narration is mostly used in telling. All these factors provide the continuity of oral narration. But this presence is in a dynamic structure not a static one. That is why every cultural medium or civilisation level reflects their own narration suitably by borrowing some elements like structure and motives from the previous ones. The types of Turkish oral narration such as myths, legends, tales, epics, folk tales, memories, and anecdotes also came into being one by

⁺ Bu makalenin ilk şekli, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi ile UNESCO Milli Komisyonu'nun 25-27 Kasım 2004'te Ankara'da düzenlemiş olduğu “Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları” başlıklı uluslararası sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur

one in the history in accordance with the cultural phases. These types, products of different times and conditions, are not completely independent from the others. That is why these types rise on the heritage of the previous ones and this provides the continuity of the culture of oral narration. Nowadays, Turkish oral narrations adapted to new conditions in both traditional environment and ways continue their existence through the cinema and television more widely and effectively.

Key Words: Oral narration, continuity, the ecology of tradition

Anlatmak, insanlar için hem önemli bir ihtiyaç hem de kimi hayatî ihtiyaçlarımızın karşılanabilmesi için vazgeçilmez bir araçtır. Zira anlatmak, insanın duygu ve düşünce bazındaki birikimlerini dışa vurmayı sağlamaktadır ki bu da duygu ve düşüncelerimizin zihnimize bıraktığı yükü ya da neşeyi, paylaşma yoluyla duruma göre azaltmakta veya çoğaltmaktadır. Anlatmak, bireyin sosyalleşmesini sağlayan en önemli enstrümanlardan birisidir ki sosyalleşme de insanın hayatını birçok bakımlardan kolaylaştırmakta ve daha zevkli hale getirmektedir. Anlatmak, bilgi aktarımını sağlayarak insanın hayatıyeti ve neslinin devamı için elzem olan kültürel unsurların sürekliliğini ve gelişmesini garanti altına almaktadır. Anlatmak, var olduğumuzu ve kimi zaman da göreceli olarak ebedî kalma isteğimizi gösterme usullerindedir. Sözü kısası anlatmak, bilinçli ya da bilinçsiz olarak onaylanmak, desteklenmek, rahatlamak, dikkat çekmek, takdir edilmek, eğitmek, sürdürülebilir bir refaha kavuşmak ve eğlenmek gibi amaç ve ihtiyaçlara hizmet eden bir eylemdir. İşte böylesine önemli bir ihtiyaç ve araç olan anlatma eylemi, basit şekillerde tezahür edebileceği gibi estetik kaygılarla birleşince dans, müzik, resim, heykel, bale ve edebiyat gibi çeşitli anlatım biçimleri olarak da kendini gösterebilmektedir.

Anlatmayı önemli kılan ve onun süreklilik katsayısını artıran hususlardan birisi de ona gösterilen rağbettir, teveccühtür. Bilindiği üzere bu rağbet, anlatım şekline göre dinleme, okuma, izleme ve bakma biçimlerinde kendini göstermektedir. Okuma, izleme, bakma ve özellikle de dinleme, hem “anlatma”yla benzer işlevlere sahip olmaları veya onun bazı işlevlerini pekiştirmeleri dolayısıyla hem de insanın merak duygusunu gidermek, öğrenme ihtiyacını karşılamak, bazı estetik duygularını tatmin etmek gibi fonksiyonlarıyla en az anlatmak kadar önem arz etmektedirler. Bu itibarla anlatımın olduğu yerde rağbetten, teveccühten yani okuma, izleme, bakma ve dinleme gibi eylemlerden, bu eylemlerden birinin olduğu yerde de anlatımdan söz etmemek mümkün değildir. Zira bunlar, işlevleriyle hem birbirlerine bağlı hem de birbirlerini bütünleyici ve destekleyici bir yapıya sahiptir.

Bilindiği üzere anlatımda, kolay ve işlek olması hasebiyle ve en az çabayı gerektirmesi dolayısıyla en çok kullanılan malzeme dildir. İşlekliliği dolayısıyla belki en kesin, doğru ve net anlatım yolu da dildir. Bu nedenlerle olsa gerek ki dille yapılan anlatıların toplamı, diğer araçlarla yapılanların hepsinin yekûnundan daha fazladır ve sanırız fazla olmaya da devam edecektir. Çünkü genelde sözellik, özelde ise sözlü anlatım, doğası gereği -en azından kendisinden daha işlek, kolay ve zahmetsiz bir anlatım yolu / aracı bulunana kadar varlığını, diğer anlatım şekillerine nispetle egemenliğini sürdürecektir. O bakımdan anlatı deyince akla daha ziyade dille yapılanlar gelmektedir. Nasıl ki anlatı denildiğinde kolay ve işlek olması dolayısıyla daha çok dille ve özellikle de sözel olarak yapılan anlatım ön plana çıkıyorsa, bu anlatım tarzına da, daha çok anlatım biçiminin doğasına uygun olan ve çok daha az emek isteyen “dinleme” yoluyla rağbet gösterilmektedir. Aralarında paradoksal bir ilişki bulunan anlatmak ve dinlemek, belirli ihtiyaçlardan doğduğuna ve başkaca ihtiyaçların giderilmesinde önemli işlevler üstlendiğine göre her kültürel ortam ya da medeniyet seviyesi kendi şartlarına

uygun anlatısını ortaya çıkaracaktır. Türk sözlü anlatıları da işte bu cümlede ifadesini bulan hükümün örnekleriyle doludur. Yani yaşamış olduğumuz medeniyet seviyesine, kültürel değişimlere paralel olarak sözlü anlatılarımız kesintiye uğramadan bir süreklilik içerisinde dünden bugüne kadar sürüp gelmiştir. Zira yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı gibi anlatıları, insanlar için önemli birer araç ve ihtiyaç olan ve daha da önemlisi insan var olduğu müddetçe varlığını sürdürecektir olan anlatma ve dinleme eylemleri vücuda getirmektedir.

Anlatma ve dinleme ihtiyacı ve bu ihtiyacın daha çok, en kolay yol olan sözle giderilmesi, sözlü anlatıların daima var olması noktasında onlara bir süreklilik kazandırmaktadır. Fakat bu süreklilik, onların her zaman aynı yapı ve muhtevaya sahip olduğu / olacağı anlamına da gelmemektedir. Zira ne bu anlatıları üreten ve tüketen insan zihni aynı kalmaktadır, ne de anlatıların yaşatıldığı ortamlar ve buna bağlı olarak değişen hayat tarzları. İnsan zihni kendi yaşantısında veya kültürel alt yapısında, ihtiyaçları listesinde karşılığı bulunmayan unsurlar hususunda kayıtsız kalmakta, bîgâne davranmaktadır. Bu ise geçmişten tevârüs eden bazı kültürel unsurların giderek revaçtan düşmesi, hatta unutulması, kaybolması sonucunu doğurur. Aynı durum sözlü anlatım türleri için de geçerlidir. Yani onlarda da değişen zamana ve zemine göre birtakım unsurlar revaçtan düşer, kayıplar oluşur. Bu durum yeni anlatım türlerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Ancak bu, eski anlatılara ait hususların büsbütün ortadan kalktığı manasına da gelmemektedir. Zira eski anlatım türlerindeki bazı unsurlar, özellikle de kimi motifler ya hepten korunarak ya da bazı değişim ve dönüşümler geçirerek yeni anlatım türlerinde, bazen bu yeni anlatım türlerinin temelini oluşturacak şekilde varlığını sürdürmektedir. Hatta öyle ki bazen bir masal veya destan, halk hikâyesine ya da bir halk hikayesi masala dönüştürülerek anlatılmakta ve bunlar varlıklarını neredeyse aynen devam ettirmektedirler. Stith Thompson'a (1955-1958) "*Motif Index of Folk Literature*"ı yazma fikrini veren de aynı motiflerin, farklı türlerde varlığını sürdürmesi değil midir? İşte bu da birbirinden bağımsızmış gibi duran farklı anlatım türlerinin aslında pek çok bakımdan birbirinin devamı olduğunu ve kendi içerisinde bir süreklilik arz ettiğini göstermektedir.

Kuşkusuz sözlü anlatıların sürekliliğini gösteren sadece, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi onların aynı ihtiyaçlardan doğması ve aynı motifleri bünyelerinde barındırıyor olmaları değildir. Sözlü anlatılardaki kahramanların çoğunun benzer özelliklere sahip olması¹, bu özelliklerin hepsinin olmasa bile bir kısmının diğer anlatılardaki kahramanların üzerinde aynen görülmesi, anlatıların, Axel Olrik'in maddeleştirdiği kimi ortak yasalara² uyması ve Vladimir Propp (1987)'un masal incelemeleri için ortaya koyduğu ve kısaca "fonksiyon" diye adlandırdığı "eylem"lerin sadece farklı masallarda değil değişik anlatım türlerinde görülmesi de sözlü anlatıların sürekliliğini göstermektedir. Ayrıca sözlü anlatılarda anlatım kompozisyonlarının birbirlerine bağlı olarak şekillenmesi ve birbirlerinden üslup, ifade biçimi ve bazı klişe sözler bazında ödünçlemeler³ yapmaları da yine onların sürekliliğini vurgulamaktadır. Bütün bunlardan hareketle sözlü anlatım türlerinin birbirlerini ardışık sayılar gibi takip ettiklerini ve bu takip sırasında da anlatıların kendinden öncekilerden birtakım unsurları ya aynen, ya biraz değiştirerek ya da dönüştürerek aldığını, sonrakilere de yine aynı şekilde aynen, değiştirerek veya dönüştürerek verdiğini söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle sözlü anlatılar, birbirini tetikleyen ve dolayısıyla bir öncekinden zamana ve zemine bağlı olarak belli oranlarda nüveler taşıyan zincirleme bir reaksiyon gibidir.

Malum olduğu üzere Türk sözlü anlatım türleri denildiğinde ilk anda akla mit, masal, efsane, destan, halk hikâyesi, menkabe, memorat ve fıkra gibi isimler gelmektedir.⁴ Bunların yanına karagöz, kukla, ortaoyunu, meddah hikâyeleri gibi başka isimler de ilave edilebilir. Fakat bu son dört isim, anlatımın diğerlerinde olduğu gibi sadece işitsel yolla değil, görsel-

işitsel yani teatral tarzda yapılması hasebiyle ve buna bağlı olarak gelişen bazı özellikler dolayısıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Yine söz konusu anlatım türlerinden fıkra da “*kuruluş, kompozisyon, muhteva* (Yıldırım 1999: 12)” ve anlatış gayesi bakımından diğerlerinden oldukça farklı bir yapı arz etmektedir ve bu farklı yapısı büyük oranda bir değişime uğramadan varlığını hâlâ devam ettirmektedir. Güncel örneklerinin de ispatladığı gibi fıkra, bu yapısıyla varlığını daha uzun zaman sürdürecektir.⁶ Bu sebeple burada daha çok ilk verilen yedi anlatım türü ve bunların sürekliliği üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Adı geçen bu yedi sözlü anlatım türü içerisinde ilk olarak ortaya çıkarılan mitlerdir. Mitleri sırasıyla bazı efsaneler, masallar, destanlar, menkabeler, halk hikâyeleri ve memoratlar izlemektedir. Her şeyden önce bu sıralamanın, türlerin ilk örneklerinin ortaya çıkış zamanı esas alınarak yapıldığı unutulmamalıdır ve yine bu sıralamanın türlerin bütün örnekleri için geçerli olmadığı da akıldan çıkarılmamalıdır. Örneğin efsanelerin mitlerden hemen sonra, masallardan önce verilmesi bütün efsanelerin bu aralıkta ortaya çıktığı manasına gelmemelidir. Zira mitlerden sonra sadece bazı mitolojik kaynaklı efsaneler ortaya çıkmıştır (Seyidoğlu 1995: 92) diğerleri ise daha sonraki dönemlerde kendini göstermiştir. Hatta denilebilir ki hemen her konuda üretilebilmesi ve bu üretimin yakın zamanlara kadar hâlâ devam etmesi dolayısıyla efsaneleri⁷ sözlü anlatım türlerinin en uzun soluklusu olarak nitelendirebiliriz. Efsanelerin yakın zamanlara kadar üretiliyor olması onların bir anlamda memoratlara kaynaklık etmesini, hatta bazen onlarla karıştırılmasına da sebep olmuştur.⁸

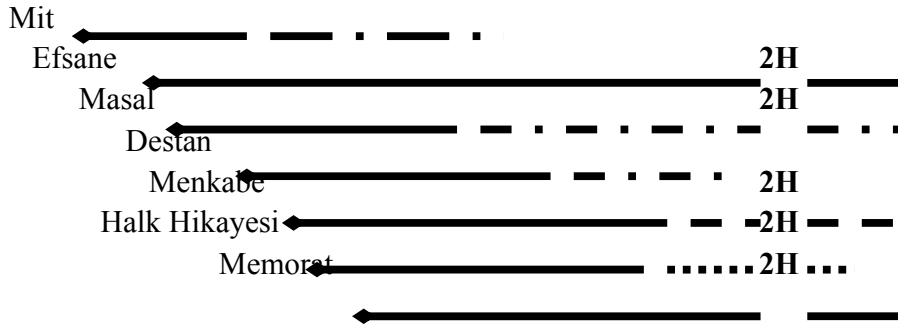
Anlatım türlerinin sıralamasıyla ilgili bir hususa daha dikkat çekmek istiyoruz. Malum olduğu üzere bu sözlü anlatım türlerinin bir üretim, bir de tüketim boyutu vardır. Yukarıda da belirtildiği gibi sıralama, türlerin ilk üretim ve dolayısıyla da ilk tüketim zamanlarına göre yapılmıştır. Bu nedenle sıralamada bir sonraki türe geçildiğinde bu, bir önceki türden örneklerin artık üretilip tüketilmediği, onların sahneden çekildiği şeklinde algılanmamalıdır. Buna göre her sözlü anlatım türü, ortaya çıktıktan sonra onun çıkışını sağlayan şartlar var olduğu müddetçe üretilip tüketilmeye devam etmiştir. Şartlar ortadan kalktıktan sonra ise üretim durmuş fakat tüketim, azalan bir ivmeyle bir müddet daha sürdürülmüştür. Artık hiç müşterisinin ve anlatıcısının kalmadığı bir zaman geldiğinde de sahneden çekilmiştir. Fakat bu çekiliş, tamamen bir kayboluş değildir. Zira sahneden çekilirken kimi motif ve anlatım özellikleri gibi birtakım unsurlarını kendinden sonra çıkan anlatılara hediye etmiştir. Çünkü diğer bazı tür ya da türler, söz konusu anlatı daha üretilip tüketilmeye devam ederken ortaya çıkmış ve zihinlerde bir müddet atbaşı yürümüşlerdir. Örneğin destanların üretim ve tüketim süreci başladığında ondan önce ortaya çıktığını söylediğimiz masal, efsane ve mitler de zihinlerde yaşamaya, üretilip tüketilmeye devam ederler. Fakat yaşanan hayat tarzıyla ilgisi azalanlar giderek etkisini yitirirler. Destanlardan sonra ortaya çıktığını söylediğimiz anlatım türleri de bir müddet onunla beraber yürür ve ondan bazı unsurları alırlar.

Bu paragrafta ifade etmeye çalıştığımız hususu modellemek, konuyu daha iyi anlamamızı sağlayacaktır sanırız. Diyelim ki bir fabrika (sözlü anlatılar fabrikası), ihtiyaca binaen A1 (mit) adını verdiği bir mahsulün üretimine başlar. Bir müddet sonra fabrika, şartlar dolayısıyla A1'e çok benzeyen fakat ondan birazcık farklı olan bir başka modele ihtiyaç duyulduğunu fark eder ve A2 (efsane) adını verdiği ürünü de piyasaya sürer. Her iki ürün de üretilip tüketilmeye devam ederken aynı fabrika, daha öncekilerden çok sayıda izler taşıyan üçüncü bir model için ihtiyaç hasıl olduğunu görür ve A3'ün (masalın) üretimini başlatır. Bu arada fabrika, müşterisi azaldığı için A1'in üretimini giderek azaltır ve bir noktadan sonra da tamamen durdurur. Fakat fabrika, A1'in azalan alıcısına bir süre daha stoklarıyla hizmet etmeye devam eder. Stoklar tükendikten sonra A1 modeli, tamamen ortadan kaybolmaz. O,

ilham verdiği, kaynaklık ettiği diğer modellerde kendini hatırlatacak parçalarıyla yaşamaya devam eder.

Fabrika çok rağbet görmesi nedeniyle A3 ve özellikle de A2'nin üretimini devam ettirir. Bir süre sonra şartların değişmesiyle birlikte yeni bir modele daha ihtiyaç duyulduğu anlaşılır. Yine önceki modellerden de biraz esinlenilerek, onlardan bazı parçalar alınarak A4 (destanlar) piyasaya sürülür. Her üç modelin üretimi ve tabii ki üretim olduğuna göre tüketimi de devam ederken fabrika, gördükleri rağbetle orantılı olarak A2'nin üretimine devam, A3 ve A4'üne ise yine rağbetleriyle orantılı bir müddet sonra son verme kararı alır. Zira fabrika, piyasanın nabzını çok iyi tutmaktadır. A4'ün üretilmesini sağlayan şartların müsaade ettiği sürenin sonuna yakın zamanlarda değişen şartlar, A5'in (menkabelerin) üretim bandına girmesini zorunlu kılar. Bir müddet sonra da bunu A6 (halk hikâyeleri) takip eder. Fakat bu iki türün ilk üretilmeye başlama zamanları birbirine çok yakındır. Bu sebeple her ikisi de bünyelerinde A4'ten çok fazla izler taşır, parçalar bulundurur. Bu arada A2'nin üretimi devam etmekte, A3 ve A4'ünkiler ise gördükleri rağbetle orantılı bir sürede sona erdirilmek üzeredir. Fakat bunların tüketimi hâlâ devam etmektedir. Bu modellerden A1 hariç hemen hepsinin tüketiminin devam ettiği, A3, A4 ve A6 modellerinin artık üretilmediği fakat A2 ve A5'in üretiminin hâlâ sürdürüldüğü bir noktaya gelindiğinde fabrika, değişen şartlar ve ihtiyaçlar muvacehesinde A7'nin (memoratların) üretimine başlar. Günümüzde fabrika, en çok A7 modelini üretmektedir ve bunu A2 ve A6 modelleri izlemektedir. Tabii ki tüketim de bu üretimle doğru orantılı olarak sürmektedir. Çok önceleri üretimine son verilen A1 (mitler), hâliyle artık hiç tüketilmezken çok tüketilen A7 (memorat), A2 (efsane) ve A5 (menkabe) modellerinin yanında ender olarak A3 (masal) ve A6 (halk hikâyesi) modelleri de tüketilmektedir.

Bu modelden hareketle yedi sözlü anlatım türünün ortaya çıkış ve üretim-tüketim süreçlerini, durumlarını şu şekildeki bir şemada göstermek mümkündür:

Şemanın bütününün bir zaman doğrusu üzerinde yer aldığı düşünülecek olursa tür adlarından sonra gelen çizgiler, onların bu doğru üzerindeki ilk örneklerinin ortaya çıktığı yani ilk üretildikleri noktayı göstermektedir. Kesintisiz devam eden çizgiler, türlerin hem üretildiği hem de tüketildiği süreyi işaret etmektedir. Kesik kesik devam eden çizgilerse, üretim ve tüketimin yavaş yavaş sonuna yaklaşıldığı, çizgilerin arasındaki boşluğun artması ise artık üretimin durup sadece var olanın tüketildiği anlamına gelmektedir. "2H" ile ifade edilmek istenen bizim bulunduğumuz nokta, yani hâl-i hazırır. "2H"dan sonraki çizgilerin devamlı veya kesik kesik oluşu ve bunların uzunluğu da yine türlerin üretilip tüketilme veya sadece tüketilme sürelerini göstermektedir. Buna göre efsane ve memoratların hâlâ üretilip

tüketilmeye devam ettiğini, Masal, halk hikâyesi ve menkabenin ise az da olsa tüketilmeyi, hatta menkabenin bir parça üretilmeyi sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

Son olarak burada bu şemanın ve modelin daha çok Anadolu Türklüğünün anlatılarına göre yapıldığını belirtmek isteriz. Diğer Türk topluluklarıyla bir noktadan sonra aynı gelişim sürecini yaşamadığımız için anlatım türlerinin üretim-tüketim durumu, bizimkilerden biraz farklı olabilir. Ayrıca yukarıdaki şemadan anlatım türlerinin, ilk ortaya çıkışlarının eşit aralıklarla olduğu sonucu da çıkarılmamalıdır. Yani mesela masallar, efsanelerden faraza bin yıl sonra ortaya çıkmışsa destanlar da masallardan bin yıl sonra ortaya çıkmıştır gibi bir hüküm verilemez. Bunlardan bazılarının ilk ortaya çıkış aralıkları eşit de olabilir birbirinden çok farklı da olabilir. Zira türlerin tam olarak hangi tarihlerde ortaya çıktığına ilişkin elimizde kesin bilgiler bulunmamaktadır. Yalnızca elimizde, bunlardan hangisinin daha önce, hangisinin daha sonra ortaya çıkmış olabileceğine dair fikir yürütmemizi sağlayan bazı veriler, âmiller bulunmaktadır.

Sözlü anlatıların ortaya çıkış sırasının yukarıda verdiğimiz şekilde olduğunu bize düşündürten âmillerden birisi, insan zihninin geçirmiş olduğu tekamül sürecidir. Bilindiği üzere insan zihni olay, olgu ve varlıkları algılayıp anlamada genelden özele, basitten karmaşığa, daha büyük ve çok olandan küçük ve az olana doğru bir gelişim süreci izlemektedir. Aynı süreci insanlığın ortak zihninin yaşadığı da aşikârdır. Ortak zihnin üretip tükettiği sözlü anlatım türlerini, onlarda konu edinilen olay, durum ve varlıkları algılayış ve kavrayış biçimine göre bir sıralamaya tâbi tutmak istesek sanırız yukarıdaki sıralamayı elde ederiz. Zira sözlü anlatıların konularına, onlardaki bazı varlık ve olguların algılanış tarzına bakıldığında genelden özele, basitten karmaşığa, büyük ve çok olandan küçük ve az olana doğru bir sıra takip ettiği görülecektir. Örneğin ilk ortaya çıktığını söylediğimiz mitlerde daha büyük olay ve varlıklardan yani evrenin yaratılıp düzene konulmasından veya bunun, günün birinde nasıl yok olacağından ayrıntıya inilmeden bahsedilirken bundan sonra ortaya çıkan türlerde günümüze yaklaşıldıkça tedricî olarak daha küçük olay, olgu ve varlıklardan her seferinde biraz daha ayrıntıya inilerek söz edilmektedir. Yine örneğin destanlarda anlatılan olaylar, destanlardan sonra ortaya çıkan halk hikâyelerine göre daha çok, büyük ve ayrıntısızdır. Menkabelerde veya memoralarda anlatılan olaylar ise halk hikâyelerine göre daha az, küçük ve ayrıntılıdır. Çünkü insan, günümüze yaklaştıkça ayrıntıyı fark edebilme ve üzerinde durma yeteneğini yazılı kültürün yaygınlaşması sayesinde geliştirmiştir. Bu yeteneğin günümüzden uzaklaştıkça azaldığı ve giderek kaybolduğu dikkate alınacak olursa ve sözlü anlatılar da bu dikkatle yani ayrıntıya inebilme katsayısı bakımından değerlendirilirse türlerin yukarıda verilen sırayla birbirini takip ettiği görülecektir.

Anlatılarda olayların geçtiği yer ve zamanın durumu incelenecek olursa yukarıda verdiğimiz türler sıralamasına uygun olarak genişten daraya doğru bir gidişin bulunduğu fark edilecektir. Bu meyanda ne zaman başladığı ve ne zaman bittiği belli olmayan bir yaratılış sürecini anlatan mitlerin en geniş zamana ve mekâna sahip olduğunu söyleyebilir ve buna günümüze yaklaşıldıkça anlatım türlerindeki zaman ve mekânın giderek daralmış olduğu bilgisini ekleyebiliriz. Örneğin mekân, masalarda mitlerdekine göre biraz daralmış, yerüstü ve yeraltı dünyasına dönüşmüştür. Destanlarda yeraltı dünyasını görmek artık pek mümkün değildir. Destanlardaki, milletin yaşadığı daha gerçekçi ve geniş coğrafyalar, halk hikâyelerinde âşıkların yaşadıkları ve gidebildikleri yerlerle sınırlandırılmıştır. Menkabe ve memoralarda ise mekânlar, bir beldeye, mahalleye, sokağa, yola, bahçeye, binaya, eve hatta kimi zaman bir odaya kadar küçülmüş, daralmıştır. Zaman ve mekânın genişliği ya da darlığı kuşkusuz anlatılan vaka veya durumların büyüklüğüyle, çokluğuyla bağlantılıdır. Bir metinde

anlatılan vaka veya durumlar ne kadar büyük ya da çoksa zaman ve mekân da o oranda geniştir. Anlatılan vaka veya durumların büyüklüğü ya da çokluğu da sözlü kültür ortamlarında yaşayan zihnin gelişimine bağlıdır. Zira ayrıntıyı ve onların önemini fark edemeyen zihinler, anlatılarda daha ziyade, çok sayıda ve büyük olan vaka veya durumları konu edinecektir. Aksi durumda yani az ve küçük vakaları konu edindiğinde zihin, ayrıntıya da inemediğinden olayların nedenini ve niçinini tam olarak izah edemeyecek ve anlatıda boşluklar doğacaktır. Zihin ayrıntıya inmeyi öğrendikçe daha küçük konulardan bir anlatı bütünlüğü içerisinde bahsetmeyi de becerebilecektir. Sözlü anlatım türleri için yapmış olduğumuz sıralama, işte bu gerçeğe de örtüşmektedir.

İnsanın çevresini saran tabiata ve evrene ilişkin, pozitif bilimlerin süzgecinden geçirilmiş bilgisi artıkça zihnin, realiteyle olan bağları giderek güçlenmiş, irreal olanla ise zayıflamıştır. Bu güçlenme ve zayıflama elbette ki pozitif bilimlerin sunduğu bilgilerle doğru orantılı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu durum hem insanın, içerisinde birtakım irreal unsurları yani olağanüstülükleri barındıranlara karşı ilgisini azaltmış, realiteye daha yakın olanlara daha fazla müteveccih olmasını sağlamış hem de artık daha reel şeyler üretme çabasına girmesi sonucunu doğurmuştur. Sözü ettiğimiz bu gerçeğin yansımalarını, sözlü anlatım türlerinin sıralamasında görmek de sıralamanın isabetli oluşu konusunda bizleri bir başka açıdan ikna etmeye çalışmaktadır. Dikkat edilecek olursa anlatı türlerinin daha eskilerinde olağanüstülükler daha fazladır fakat günümüze daha yakın olanlarında tedricî olarak azalmıştır. Başka bir açıdan söyleyecek olursak pozitif bilimlerin sunduğu verilerle doğru orantılı olarak realist unsurlar, günümüze daha yakın zamanlarda ortaya çıkmış anlatılarda daha fazla, diğerlerinde ise giderek azalan bir seyir halindedir.

Sözlü anlatıların ilk ortaya çıkışı noktasında bu tarz bir sıralamayı akla getiren bir diğer etken ise zihinsel gelişime paralel olarak kendini gösteren hayat tarzı ve sosyal şartlardır. Her hayat tarzı ve sosyal şartın kendi anlatısını ortaya çıkardığı ve dolayısıyla da bunların, içerisinden çıktıkları ortamı, hayat tarzını yansıttıkları, yansıtacakları malumdur. Sözlü anlatım türlerini bu açıdan inceleyip yansıttıkları hayat tarzının tarihî sürecine paralel bir diziye sokmak istesek sanırız yine yukarıda vermiş olduğumuz sıralamayı elde ederiz. Zira mitler, yeryüzü serüveni henüz başlayan insanın, çevresinde gördüğü dağ, deniz, ırmak, ova, gök, güneş, ay, yıldızlar ve üzerinde yaşadığı dünya gibi varlıkların nasıl ve niçin oluştuğunu anlama ve anlamlandırma çabasının bir neticesi olarak ortaya çıkmışlardır. Bu ise kendini idrak edip çevresindekileri sorgulamaya başlayan insanın ilk yapabileceği şeylerden birisidir. Bütünün nasıl ve niçin oluştuğu konusuna akıl yoran insan, daha sonra dikkatini çevresindeki tepe, dere, ağaç, kayalık, hayvan, bitki gibi parçalara yönelmiş ve böylece tek bir vakadan oluşan ve fakat mantalite itibarıyla mitlere benzeyen bazı efsaneleri ortaya koymuştur. Giderek daha kalabalık gruplarda yaşamaya başlayan insan bu sefer kendi oluşturduğu sosyal yapı ve bu yapının dinamikleri, yapı içerisindeki insanın mutlu olabilmesi için sahip olması gerektiği özellikleri üzerine düşünmeye başlamış ve bunun sonucunda da masal denilen türü üretmiştir. Bu türü üretirken doğal olarak mitlerden çok etkilenmiş ve onlardan istifade etmiştir. Hatta bu istifade etme kimi masal örneklerinde o kadar belirgindir ki bazı araştırmacıların, masalların mitlerin parçalanmış şekillerinden oluştuğu şeklinde bir teori⁹ ortaya atmalarına neden olmuştur ki bu da masalların mitlerden sonra ortaya çıktığını göstermektedir.

Çoğalma ve başka sebepler nedeniyle birbirinden ayrılıp millet olma bilincini kazanan insan, artık bu bilinç üzerinde önemle duracaktır. Çünkü yaşanan hayat tarzı ve oluşturulan orman kanunları, insanların ancak milletler halinde var olabileceği, aksi takdirde top yekün

yok olacağı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple ferdin değil, milletin başından geçenler, o milleti ilgilendiren konular çok daha önemlidir ve haliyle anlatılara da bunlar konu edilecektir ki bu da destanların filizlenmesi demektir.

Destanların ardından yaşanan hayat tarzının değişmesiyle, yerleşik hayatın ve onun beraberinde getirdiği kamu düzenini, insan hayatını koruyucu yasaların içselleştirilmesiyle ve bunların tetiklediği düşünce yapısının, önceliklerin, dünya görüşünün değişmesiyle yeni anlatım türlerinin doğuşuna kapı aralanmıştır. Bu çerçevede önce menkabeler daha sonra da halk hikâyeleri yavaş yavaş kendilerini göstermeye başlamıştır. Türk kültürü X. yüzyıldan sonra, önce yabancı menşeli İslamî menkabelerle tanışmış –ki bu tanışıklık onun için pek de zor olmamıştır zira benzerleri kendinde şamanlarla ilgili olarak zaten anlatılmaktaydı- sonra bu menkabelerin benzerlerini ve daha fazlasını Ahmed Yesevî, Hakim Süleyman Ata, Mevlana, Hacı Bektaş Velî, Yunus Emre gibi kendi içinden çıkan kahramanlar etrafında üretmiştir. Bu üretim sonraları daha da artarak devam etmiştir. Menkabelerin kültürümüze girmesi ilk zamanlar, bir anda terk edemediğimiz destancılık geleneğimizi de etkilemiş ve Satuk Buğra Han, Danişment Gazi, Battal Gazi, Saltuk Gazi, Hz. Ali, Hz. Hamza anlatılarında olduğu gibi yarı destanî, yarı menkabevî özellikler barındıran ürünlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Menkabelerin ortaya çıkışının üzerinden çok geçmeden, belki komşu kültürlerdeki Leyla ile Mecnun, Ferhad ile Şirin gibi örneklerin de etkisiyle XIV. yüzyıldan sonra halk hikâyeleri varlığını gösterir olmuştur. Yine halk hikâyeleri de tıpkı menkabeler gibi destanlardan sonra ve destanların güçlü etkisi henüz azalmadan ortaya çıktıkları için olsa gerek ki ilk halk hikâyesi örneklerinde birçok destanî unsur, hatta Dede Korkut ve Köroğlu (ki burada kastedilen Köroğlu'nun Bolu Beyi ile olan mücadelesinin anlatıldığı koldur.) anlatılarında olduğu gibi destansı-halk hikâyemsi ürünleri görmek mümkündür. Destanî özellikler barındıran bu ilk örneklerden sonra *Tahir ile Zühre*, *Kerem ile Aslı*, *Arzu ile Kamber*, *Emrah ile Selvihan* gibi halk hikâyeleri kendi mecralarında üretilip tüketilmeye başlanmıştır.

Menkabe ve halk hikâyelerinde dikkati çeken en önemli ortak hususlardan birisi bu ikisinde, kendilerinden önceki hiçbir anlatım türünde olmadığı / görülmediği kadar ferdiyetçiliğe yer verilmiş olmasıdır. Gerçekte bu iki türde daha çok ferdi duygu, düşünce ve kaygılar anlatılmaktadır. Öncekilerde daha çok toplumu ilgilendiren konular üzerinde durulurdu. Kahraman cesareti, aklı ve fizik gücüyle toplumun refahı için mücadele ederdi. Kahramanlar dışa dönük tiplerdi. Oysa söz konusu bu iki türde durumun hiç de böyle olmadığı görülmektedir. Birinde kahraman kendi dünyevî ve daha çok da uhrevî saadeti için uğraşmakta ve insanlara da aynısını yapmalarını örtülü olarak tavsiye etmekte, diğesinde ise kendi gönül macerasının peşine düşmektedir. Mücadelenin amacı değişince doğal olarak mücadele araçları da değişmektedir. Yeni mücadele araçları artık, saz ve söz ustalığı ve gönül zenginliği, kanaatkârlık, cömertlik, dürüstlük gibi hasletlerdir. Bu anlatı türlerinin kahramanları içe dönüktür, daha çok kendi ruh ve gönül dünyalarıyla ilgilenmektedirler. Hâsılı değişen hayat şartları insanı toplumsallıktan bireyselliğe taşımıştır ve sözlü anlatım türlerimizde bunun izdüşümlerini görmek hiç de zor değildir. Menkabe ve halk hikâyelerindeki ferdiyetçilik, günümüze en yakın dönemlerde karşımıza çıkan memoralarda had safhaya ulaşmıştır. Çünkü yaşanan hayat tarzı insanı her alanda ferdiyetçi olmaya itmektedir. Böyle olunca haliyle memoralarda da “*olağanüstü küçük kişisel*” hikâyelerden oluşacaktır.

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere anlatma ve dinleme ihtiyacı, her devirde kendi anlatısını ortaya çıkarmış ve yeni çıkan anlatılar da eskinin temelleri, motifleri, yapıları veya

bazı argümanları üzerine kurularak yoluna devam etmiştir. Bu ise sözlü anlatım türlerinde göreceli bir sürekliliğin oluşmasını sağlamıştır. İkincil sözlü kültür ortamı (Ong 1995: 15) denilen, içerisinde yaşadığımız elektronik kültür ortamına gelindiğinde süreklilik, bir yandan kendini, giderek azalarak da olsa, eski usullerle devam ettirmiş bir yandan da kendine yeni araçlar bularak varlığını sürdürmüştür. Tıpkı geleneğin Korkut Ata'yı âşık / ozana, onu da Barış Manço'ya, Özay Gönülüm'e, pop/rock sanatçılarına dönüştürüp varlığını sürdürmesi (Eker 2004: 319-320)¹⁰ gibi.

Sözlü anlatıların sürekliliğini sağlama adına ikincil sözlü kültür ortamında bulunan en önemli araçlardan birisi kameradır. Kameralar önce sinemalar için kayda başlamış, sonra televizyon için. Yeşilçam filmleri üst başlığında toplanan ve fakir oğlanla genç kızın aşkını¹¹ anlatan sinema filmleri, bir anlamda halk hikâyesi dinlemeye alışkın zihinlerin ihtiyacını gidermeye çalışmıştır. Cüneyt Arkın (Fahrettin Cüreklibatır)'ın *Battal Gazi, Köroğlu, Malkoçoğlu, Dünyayı Kurtaran Adam* gibi filmleri, sanki kah otantik, kah modern zamanlara uygun destansı sahneleriyle destanlara âşinâ dimağların zevkini tatmin etmek için; Kemal Sunal filmleri¹² de Keloğlan ya da Nasrettin Hoca hayranlarının beğenisini kazanmak için çekilmiş gibidirler. Buradan hareketle sözlü anlatıların artık, kamera dili kullanılarak ve dolayısıyla buna bağlı olarak gelişen bazı özellikler de bünyesine katılarak zamana ayak uydurmuş bir şekilde anlatıldığını ve müşterisine, hem de daha geniş bir müşteri kitlesine ulaştırıldığını söyleyebiliriz.

Televizyon, yavaş yavaş sinemanın yerini almaya başlayınca kamera bu kez televizyon dizileri için objektif açmış ve geleneksel olandan kolay kolay kopamayan izleyici için ya tamamen geleneksel olan ya da bir yanı geleneksele dayanan yeni anlatıları anlatmaya koyulmuş, pardon, gösterime koymuştur. Zira sayısı artan ulusal kanallarımızın izlenme oranı ölçen cihazları, izleyicinin geleneksel olana ve onunla bir şekilde bağlantısı bulunana daha fazla rağbet ettiğini göstermiştir. Bu bağlamda “*Aşkın Dağlarda Gezer*”, “*Deliboran Destanı*”, “*Karaoğlan*”, “*Azad*”, “*Zeybek Ateşi*”, “*Berivan*”, “*Kırık Ayna*”, “*Kımalı Kar*”, “*Zerda*”, “*Gülbeyaz*”, “*Mihralı*”, “*Beşik Kertmesi*”, “*Asmalı Konak*”, “*Ekmek Teknesi*”, “*Gurbet Kadını*” gibi içerisinde geleneksel unsurları barındıran ya da geleneksel anlatım türlerimizle şu ya da bu derecede benzerliği veya organik bağı¹³ bulunan destanımsı veya halk hikayesi benzeri diziler, ekranlarda bol bol arz-ı endam etmiştir. Özellikle TGRT, *Bişr-i Hâfi*, *Üftâde*, *Cüneyd-i Bağdadî*, *Mehmed Emin Tokadı*¹⁴, *Aziz Mahmud Hüdayî* gibi bazı velilere ait kimi menkabeleri bir hayat hikayesi bütünlüğü içerisinde arka arkaya getirerek ekranlarında menkabe dinleme ihtiyacına cevap vermektedir. Bunlar da tabii ki sözlü anlatım türlerimizin artık kamera diliyle anlatıldığını ve onların sürekliliğini sağladığını göstermektedir.

Günümüzde sözlü anlatım türlerinin en çok ikisi rağbet görmektedir. Diğer bir deyişle en çok iki sözlü anlatım türü hala üretilip tüketilmektedir. Bu anlatı türlerinden birisi fıkra, diğeri ise memorattır. Çok daha fazla kişi tarafından üretilip tüketilmesi bakımından memoratların fıkraya oranla daha fazla revaçta olduğu söylenebilir. Kısaca olağanüstü, küçük, kişisel hikâyeler biçiminde tanımlanabilecek memoratlar, birçok kişinin başından geçmiş olarak hafızalarda yer etmekte ve uygun ortam bulunduğu da anlatılmaktadır. Memoratların içerisinde, kendinden önce var olan sözlü anlatım türlerinde daha ayrıntılı bir şekilde anlatılan kimi olay, olgu, inanış ve varlıklar daha komprime bir şekilde yer almaktadır. Bu yönüyle memoratlar, önceki anlatı türlerinin devamı niteliğindedir. Memoratlar masal, destan, halk hikâyesi, menkabe ve özellikle efsane gibi türler vasıtasıyla halkın zihninde yer etmiş kimi inanış, durum ve objelere yaslandığı için bir başka deyişle yapı ve muhtevası itibarıyla geleneği devam ettirdiği için bugün çok fazla rağbet görmektedir. Bu rağbeti fark

eden bazı ulusal televizyon kanalları memoraatları, kendi deyimleriyle “yaşanmış, esrarengiz hayat hikâyeleri”ni kamera diliyle ekranlara taşımıştır. Takip edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak STV’de “Sır Kapısı” ve bundan bir müddet sonra da Kanal 7’de “Kalp Gözü” üst başlığıyla izleyici kitlesinin karşısına çıkarılan memoraatlar, yüksek izlenme oranlarına sahip olunca diğer kanallar tarafından da kamera diliyle anlatılmaya başlanmıştır. Denilebilir ki bugün ulusal televizyon kanallarının birçoğu, memoraatların anlatıldığı programlardan yapma ve yayınlama yarışına girmiştir. Bu meyanda ATV, “Gerçeğin Ötesi”; Flash TV, “Gönül Kapısı”; Kanal 7, “Kalp Gözü”; Show TV, “Gizli Dünyalar”; Star, “Sırlara Yolculuk”; STV, “Sırlar Dünyası” ve TGRT “6. His” üst başlığıyla birçok memoraatı izleyicisine sunmaya çalışmaktadır. Bu durum da sözlü anlatıların kendine bir başka anlatım biçim ve alanı bulduğunu ve bu biçim ve alanın imkânları sayesinde de daha geniş kitlelere ulaştığını göstermektedir.

Sözlü anlatılar, bu örneklerde vermeye çalıştığımız üzere televizyonlarda sadece kamera diliyle yani görüntülü, sesli ve teatral tarzda anlatılmamaktadır. Eski tarz anlatım biçimlerine de rastlanmaktadır. Örneğin Erol Günaydın, Erhan Yazıcıoğlu ve özellikle de Tekin Akmansoy gibi çağdaş meddahlarımızın zaman zaman, bilhassa ramazan aylarında ekranlarda icra-yı sanat eyledikleri, realist halk hikayelerinden örnekler anlattıkları görülmektedir. Yine televizyonda görülen buna benzer başka bir uygulamadan daha bahsetmek gerekir ki bu, diğerlerine göre biraz farklılık arz etmektedir. Önceleri ATV’de şimdilerde ise Show TV ekranlarında izleyici karşısına çıkan “Ekmek Teknesi” dizisinde Hasan Kaçan, Herodot Cevdet lakabıyla (ki bu lakabın da geleneksel bir tarafının olduğu unutulmamalıdır.) dizinin her bölümünde âdetâ bir meddah edasıyla eskiden olduğu gibi bir kahvehanede sözlü anlatılarımıza muhtelif örnekler vermektedir. Örneğin dizinin bu yakınlarda yayınlanan bir bölümünde Oğuz Kağan destanını anlatmıştır. Anlatıların icrası sırasında Kaçan, kimi modern unsurları, deyimleri, modernitenin hayatımıza kazandırdığı bazı kelime ve argümanları anlatıma usta bir biçimde eklemleyerek onları daha ilgi çekici bir hale sokmakta ve bu da izleyicinin dikkatini çekip diziye daha fazla rağbet göstermesini sağlamaktadır.

İşte bütün bunlar da göstermektedir ki sözlü anlatım türleri; 1) ya içerisinde buldukları şartlara ve araçlara adapte edilerek 2) ya da eskilerden aldığı bazı önemli unsurlar yardımıyla yaşanan döneme uygun bir tarzda yeniden üretilerek yaşamaya, yaşatılmaya devam etmektedir.

Bütün bu anlatılanlar, sözlü anlatıların kendi doğal seyri içerisinde nasıl bir sürekliliğe sahip olduğu konusunda aşağı yukarı bir fikir verir sanırız. İçerisinde bizim karakterimizi belirleyen, dünyaya bakış açımızı tayin eden ve kim olduğumuzu anlatan kültürel değerleri barındıran sözlü anlatıların süreklilik katsayısını, hızla küreselleşen dünyada artırma ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak, hâkim kültürler karşısında eriyip kaybolmamak, renksiz bir görüntüye sahip olmamak için elzemdir. Bu durumun farkına varan, önemini kavrayan pek çok ülke UNESCO çatısı altında başlığı, Türkçeye “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması” şeklinde çevrilen bir sözleşmeyi kabul etmiş ve imzalamıştır (Oğuz 2003: 247-253). Bu bağlamda sözlü anlatıların korunması yani onların sürekliliğinin artırılması noktasında bize de görev düşmektedir. Bu görevin nasıl yerine getirilebileceği konusunda ise şunları söyleyebiliriz:

1-Her şeyden önce bütün sözlü anlatım türlerine ait olabildiğince çok örnek, aslına sadık kalınarak derlenmeli ve bunlar değerlendirmek ve gerektiğinde kullanmak için bir

merkezde toplanmalıdır. Bu noktada en büyük görev ise kanaatimizce üniversitelere ve Kültür Bakanlığının ilgili birimlerine düşmektedir.

2-İyi bilinmelidir ki bir türe ilişkin metinleri sadece derlemek onları korumak anlamına gelmemektedir. Çoğu zaman derlenip bir köşeye bırakılan metinler varsa meraklısının insafına terk edilmektedir. Bu ise korumak değildir. Onları korumak esas olarak yaşatmakla, fonksiyonel hale getirmekle mümkündür.

3-Sözlü anlatıları yaşatmak adına yapılabilecek işlerin en başında, onları milleti oluşturan bireylere okutmak gelmektedir. Anlatıları okutabilmek için ilköğretimden lise son sınıfa kadar bütün sınıfların ilgili ders kitaplarına öğrencilerin seviyesine uygun bir şekilde anlatılar hakkında bilgi ve örnekler verilebilir. Yine bu bağlamda Milli Eğitim Bakanlığının ilk ve ortaöğretim öğrencilerine tavsiye niteliğinde belirlediği “100 Temel Eser”in istisnasız bütün öğrencilere okutulmasının formülleri bulunmalıdır. Zira bunlar içerisinde “Dede Korkut Hikâyeleri”, “Kerem ile Aslı”, Naki Tezel’in “Türk Masalları” ve “Nasrettin Hoca Fıkralarından Seçmeler” gibi sözlü anlatım türlerinden örnekler de yer almaktadır. Yine bu meyanda gazetelerin kültür-sanat köşelerine anlatı örneklerinden konulabilir. Gazeteler promosyon olarak içerisinde sözlü anlatıların yer aldığı kitaplardan verebilir.

4-Sözünü ettiğimiz anlatılar kendi doğal süreci içerisinde sözel yolla üretilip tüketildiğine göre bunları yaşatmanın en kolay, en beğenilir şekli de sözel yolla olmalıdır. Zira yukarıda anlatıların doğal sürekliliğini sözel olarak yaşattığımızı görmüştük. Bu çerçevede bazı sözlü anlatılar bir zamanlar Adile Naşit’in TRT 1’de “İyi Uykular Çocuklar” programında yaptığı gibi ehil kişilere anlattırılıp bunlar kaset, cd, radyo, televizyon ve internet aracılığıyla kamuya ulaştırılabilir. Hem ehil kişilerin sayısının artırılması hem de eski anlatı geleneği ve dolayısıyla da anlatıları cazip hale getirmek, canlandırmak için çeşitli platformlarda “en güzel masal, hikâye, destan, ... vs.” anlatma yarışmaları düzenlenebilir.

5-Sinema, televizyon ve internet dolayısıyla görselliğin büyük önem kazandığı günümüzde istenen amaca daha çok hizmet etmesi için çeşitli sözlü anlatıların orijinaline bağlı kalınarak filmleri çekilip muhtelif zamanlarda izlettirilebilir. Aynı şekilde bazı anlatıların örneğin Keloğlan masallarının, Nasrettin Hoca fıkralarının çocuklara yönelik çizgi filmleri yapılabilir. Böylece çocuklar Amerikan, Japon, Çin, Alman, Fransız mahreçli çizgi filmlerden ve dolayısıyla kozmopolitleştirme / kültürsüzleştirme bombardımanından bir nebze de olsun kurtarılmış olur. Eğer filme çekmek veya çizgi filmini yapmak mümkün olmuyorsa anlatılar, resim ve kolay sahnelerin canlandırılması gibi görsel materyallerle desteklenerek işinin uzmanı tarafından anlatılabilir.

6-İster uzman bir kişi tarafından anlatılsın, ister çizgi filmi yapılsın veya isterse filmi çekilsin bazı anlatılar aslına uygun olarak sunulduğunda çok fazla dikkat çekmeyebilir. O nedenle yukarıda doğal süreklilik sürecinde görüldüğü gibi kimi anlatılar çağın şartlarına uyarlanarak, kimi modern kelime, tabir ve deyimlere yaslanarak sunulmalıdır. Bu sunumlar “Ekmek Teknesi” dizisinde Hasan Kaçan’ın yaptığı tarzda gerçekleştirilebilir.

7-Anlatılardaki tipik kahramanlar, Hacivat ve Karagöz örneğinde olduğu gibi reklâmlarda kullanılabilir. Kimi kahramanların veya anlatılardaki bazı dikkat çekici unsurların ismi, halkın, özellikle de çocukların çok kullandığı ya da tükettiği eşya veya yiyeceklere marka olarak verilebilir. Böylece anlatılarımız ve onların içerisinde barındırdıkları kültürel unsurlarımız daima gündemde tutulmuş olur.

8-Tişörtlerin, defter kapaklarının, kitap cilt ve etiketlerinin, okul çantalarının üzerlerine ne olduğu belirsiz İngilizce ibareler, başka kültürlerle ait kahraman isim veya resimleri yaz(p)ılacağına bizim anlatılarımızı ve onların kahramanlarını çağrıştıracak biçimde ifade,

ibare ve isimler yazılabilir, resimler yapılabilir. Hatta anlatılardaki bazı çarpıcı sahneleri canlandıran daha büyük resimler kamu binalarına, okul bahçesi duvarlarına, elektrik trafosu binalarına, parklara, bazı sokak ve caddelere de anlatılarımızı bize hatırlatacak tarzda yapılabilir. Bazı park ve meydanlara söz konusu sahnelerin rölyefleri yapılabılır. Böylece sözlü anlatılarımızın sürekliliğini sağlama adına daha geniş kitlelere kalıcı bir biçimde ulaşılmış olur.

Notlar ve Kaynakça

- ¹ Sözlü anlatılardaki kahramanların benzer özelliklere sahip olması, J. G. von Hahn, Otto Rank, Lord Raglan ve Eric Hobsbawm gibi araştırmacılara geleneksel kahraman kalıpları çıkarma düşüncesini vermiştir. Adı geçen araştırmacıların çıkarmış olduğu kahraman kalıpları ve bunlardan bazılarının kimler tarafından Türk sözlü anlatılarına uygulandığı konusunda bilgi için bkz. (Çobanoğlu 2002: 189-195).
- ² Axel Olrik'in (1994a: 2-5; 1994b: 4-6) "*Halk Anlatılarının Epik Kuralları*" başlığıyla ortaya koyduğu epik kanunlar teorisi, birçok sözlü anlatım türüne uygulanabilir mahiyettedir. Hatta öyle ki bu teori erken dönem Osmanlı tarih metinlerinden birisine de uygulanmış ve başarılı sonuçlar vermiştir (Çobanoğlu 1999: 65-82). Bu durum da sözlü anlatıların birçok bakımdan ortak özelliklere sahip olduğunu ve süreklilik arz ettiğini göstermektedir.
- ³ Sözlü anlatım türlerinin ifade tarzı, üslup ve bazı klişeler noktasında birbirlerinden yaptığı ödünçlemeler, bir kitap hacminde ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek kadar kapsamlı olduğu için şimdilik burada bu konuya değinmiyoruz.
- ⁴ Burada sözlü anlatım türü olarak belirttiğimiz isimlerin çoğunun "tür" olduğu konusunda uzmanların ittifakı bulunmaktadır. Ancak bunlardan "menkabe"nin başlı başına bir tür olup olmadığı hâlâ netlik kazanmamıştır. Bazı kaynaklarda efsane içerisinde mütalâa edilen menkabe, bize göre ayrı bir tür olarak değerlendirilmeyi hak edecek özelliklere sahiptir. Ahmet Yaşar Ocak (1997)'in, menkabeleri müstakil bir çalışmaya konu edinmesi, Saim Sakaoğlu (1997: 241-246)'nun "efsane-menkıbe" arasındaki bağı irdelediği yazısında söylediği sonuç cümleleri, kimi kaynaklarda (Yıldız 2002: 117-130) açıkça tür olduğu belirtilmese bile menkabelere ayrı bir bölüm ayrılması ve nihayet Arif Ay'ın makalesi menkabelerin ayrı bir sözlü anlatım türü olduğunu göstermektedir. Sözlü anlatım türü olarak belirttiğimiz "memorat" da efsaneye çok benzemektedir. Ancak Özkul Çobanoğlu (2003)'nun da belirttiği gibi o da farklı bir anlatım türüdür.
- ⁵ Fıkranın diğer sözlü anlatım türleriyle özellikle de masal ve efsanelerle olan ilişkisi ve onlardan ayrılan yanları hakkında ayrıntılı bilgi için Dursun Yıldırım (1999: 11-15)'in çalışmasına bakılabilir.
- ⁶ Güncel fıkra örnekleri için internet, en yenilerini mebzul miktarda ve hızlı bir biçimde sunması dolayısıyla eşsiz bir kaynak niteliğindedir. Ayrıca kimi güncel fıkra örnekleri için Ayşe Yücel (2002: 731-740)'in çalışmasına bakılabilir.
- ⁷ Efsaneler hakkında detaylı bilgi için Bilge Seyidoğlu (2002: 1-7) ve Metin Ergun (1997; 2002: 7-116)'un çalışmalarına bakılabilir.
- ⁸ Memorat – efsane ilişkisi hakkında bkz. (Çobanoğlu 2003: 11-19).
- ⁹ W. Grimm'in başını çektiği araştırmacıların "parçalanmış mitler teorisi" ya da "mitolojik görüş" adını verdikleri bu teoriye göre masallar, eski mitlerin parçalanmış şekillerinden oluşmaktadır (Günay 1975: 17-18).
- ¹⁰ Geleneksel unsurlarımızın zaman içerisinde ne tür değişim ve dönüşümler geçirerek varlığını sürdürdüğüne ilişkin daha fazla bilgi ve örnek için bkz. (Eker 2004: 315-327).
- ¹¹ Fakir oğlanla genç kızın aşk hikâyesini anlatan filmler, birçok bakımdan halk hikâyelerine benzemektedir. Öyle ki bunların bazılarında, halk hikâyelerindeki kimi motifler âdetâ modernize edilmiş bir biçimde arz-ı endam etmektedir. Örneğin sevgilisine kavuşmak için yollara düşen ve çeşitli kahvehanelerde sazının, sözünün gücüyle şöhret ve para kazanıp sevdiğini elde etmeye çalışan âşığımız, sinema filmlerinde hemen hemen aynı işi gazinolarda yapmaya çalışan şarkıcı/türkücü olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk hikâyeleri ile kimi sinema filmlerimiz arasında buna benzer o kadar çok paralellikler vardır ki oldukça hacimli bir başka çalışmanın konusu olabilecek mahiyettedir.

- ¹² Oynadığı rollerle kimi zaman Nasrettin Hoca'nın veya Keloğlan'ın kimi zaman da Köroğlu'nun tavrı ve tutumlarını hatırlatan yani bir anlamda onların sevilen karakterinin devamını, sürekliliğini sağlayan Kemal Sunal filmlerinin adı geçen geleneksel kahramanlarımızla ve onların şahsında ifadesini bulan geleneksel unsurlarımızla bağlantısı hakkında bilgi için H. Birkalan (2000:47-53)'in makalesi okunabilir.
- ¹³ Bu dizilerin her birinin geleneksel unsurları ne kadar yansıttığı, geleneksel sözlü anlatı türlerimizden gerek kompozisyon ve gerekse muhteva itibarıyla ne kadar etkilendiği, yani onların sürekliliğini ne ölçüde sağladığı ayrı bir çalışma konusudur ve bu da bizim burada yapabileceğimiz bir şey değildir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki takip edebildiğimiz kadarıyla bunların bazıları, ya Deliboran Destanı, Karaoğlan örneklerinde olduğu gibi aslına sadık kalınarak anlatılmış yani filme alınmış destanlardır ya da Beşik Kertmesi'ndeki gibi modernize edilmiş veya modern unsurlar karıştırılmış halk hikâyeleridir. Hatta Zerda ve Beşik Kertmesi'nde görüldüğü gibi bunlardan bazılarının Dede Korkut'u ya da hikayeci âşıkları çağrıştıracak tarzda anlatıcıları da vardır.
- ¹⁴ Mehmed Emin Tokadî'nin menkabelerinin yazılı, sözlü ve elektronik kültür (televizyon) ortamlarındaki durumu ve değerlendirilmesi için bkz. (Koçak 2003).

- AY, Arif, “Efsane-Menkabe Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi”, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/medergi/20.htm>
- BİRKALAN, Hande (2000), “Gelenek, Halk Kahramanları, Popüler Medya ve İnek Şaban”, **Folklor ve Edebiyat**, 23: 47-53.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (1999), “Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Geçiş Bağlamında Erken Dönem Osmanlı Tarihlerinden Aşıkpaşazade'nin Epik Karakteri Üzerine Tespitler”, **H. Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi**, (Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı): 65-82.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2002), **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2003), **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- EKER, Gülin Öğüt (2004), “Gelenekten Geleceğe Halk Edebiyatı”, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, (İçinde), Ankara: Grafiker Yay.: 315-329.
- ERGUN, Metin (1997), **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi I – II**, Ankara: TDK Yayınları.
- ERGUN, Metin (2002), “Türk Dünyasında Efsane”, **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, Cilt 2, Ankara: AKM Yay.: 7-116.
- GÜNAY, Umay (1975), **Elazığ Masalları İnceleme**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- KOÇAK, Aynur (2003), **Yazılı Sözlü ve Elektronik Kültür Ortamlarında Mehmed Emin Tokadî**, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1997), **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)**, Ankara: TTK Yayınları.
- OĞUZ, Öcal (2003), “Halkbilimi Çalışmalarının Yeni Dönemi: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”, **Millî Folklor**, 60: 247-253.
- OLRİK, Axel (1994a), “Halk Anlatılarının Epik Kuralları I.” (Çev. Yok), **Millî Folklor**, 23: 2-5.
- OLRİK, Axel (1994b), “Halk Anlatılarının Epik Kuralları II.” (Çev. Yok), **Millî Folklor**, 24: 4-6.
- ONG, Walter J. (1995), **Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü Teknolojileşmesi**, (Çev. Sema P. Banon), İstanbul: Metis Yayınları.
- PROPP, Vladimir (1987), **Masalların Yapısı ve İncelenmesi**, (Çev: H. Gümüüş), Ankara: KTB Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (1997), “Efsane-Menkabe Bağlı”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri II**, Ankara: KB HAGEM Yay.: 241-246.
- SEYİDOĞLU, Bilge (2002), “Efsaneler”, **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, Cilt 2, Ankara: AKM Yay.: 1-7.
- THOMPSON, Stith (1955-1958), **Motif Index of Folk Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Medieval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends**, Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
- YILDIRIM, Dursun (1999), **Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- YILDIZ, Naciye (2002), “Menkabeler”, **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, Cilt 2, Ankara: AKM Yay.: 117-130.
- YÜCEL, Ayşe (2002), “Fıkraların Toplumsal İşlevi ve Basın Örnekleri”, **Uluslar arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri**, Ankara: KB Yay.: 731-740.